

Advent a Hargitán – az álomkommandó idején

1.

Sütő András pusztakamarási és nagyenyedi útravalóval gazdagon ellátva kezdte írói pályáját, de a szocializmus ellentmondásos és megtévesztő világában jó két évtizedes belső emberi és írói küzdelemre, eszmélkedésre volt ahhoz szüksége, hogy a hetvenes évek elejére emberileg és művészileg egyaránt magára találjon, kialakítsa egyéni látásmódját, művészi világának sajátos jellegét, értéktartományát, amely különleges helyet biztosít neki irodalmunk élvonalában.

A pusztakamarási kisvilágot az emberlét vizsgálatává és megítélésévé tágította, szellemi birodalmat épített föléje, de sohasem tagadta meg az írás „népsorsot vigyázó” küldetését, melyre legfőbb ösztönző mesterei – Illyés Gyula, Németh László, Veres Péter és Tamás Áron – adtak neki példát.

A hetvenes évek volt az ő nagy évtizede. Egyszerre három műfajban alkotott klaszszikus értékű műveket. A regény (*Anyám könnyű álmot ígér, Engedjétek hozzám jönni a szavakat*), az esszé (*Rigó és apostol, Istenek és falovacskák*) és a dráma (*Egy lócsiszár virágvasárnapja, Csillaga a máglyán, Káin és Ábel, A szuzai menyegző*) műfaját egyaránt megújító művei esztétikai megalkotottságuk, művészi autonómiájuk és erkölcsi tartásuk révén az erdélyi magyarság létjogának, értékeinek, sajátosságának is védőiratai.

A hetvenes évek Sütő-műveiben az emberi alapértékek védelmét vállaló író egyre reménytelenebb közösségi léthelyzettel szembesült. Az *Anyám könnyű álmot ígér* – a közösség fogyatkozása és számtalan baja ellenére – még az emberi helytállás megtartó értékéről is számot adhatott, a közösség erejéről is tanúskodhatott. A *Perzsák* című esszé még azzal zárult, hogy Nagy Sándor halálának napján a hódítók által megerősakolt szuzai nők gyermekei második esztendejükbe léptek, és „az anyjuk nyelvén csiripeltek már, mint a tanítómesék parányi madarai, melyek egykor az oroszánt megtették...” A *Nagyenyedi fügevirág* úgy vette számba a kisebbségi nyelvi, művelődésbeli kiszolgáltatottság számtalan esetét, hogy az író küldetésvállalása, igazságtevő szándéka is hangsúlyt kapott benne. Értelmiségi hivatását, küldetését az alul maradtok fel-emelésében jelölte meg. Az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* anyanyelvünk gazdagságának, szépségének a megmutatásakor azt is remélte, hogy „ezeréves szülőföldünk örök hangjai közt a sajátosság méltóságának elemi emberi jogával zengi majd életrealitását nyelvünk is, az édesnek nevezett anyanyelv”.

Sütő András hetvenes évekbeli művei a sajátosság értékét és létjogát védték és tanúsították, de egyre abszurdabb kisebbségi kiszolgáltatottságról és pusztulásról kellett számot adniuk. A *Perzsák* drámaaváltozatából, *A szuzai menyegző*ből

már hiányzik az esszé reményt keltő példázata. Hiányoznak a nemzeti identitást altatódalokba menekítő anyák, nem szólalnak meg anyanyelvükön a gyermekek. Nagy Sándor halála nem a hódítás végét jelenti, örökébe olyan helytartók lépnek, akik aligha lesznek különbek nála.

2.

A nyolcvanas évek Romániájában már nem kaphatott hangot a sajátosság védelme. A kisebbségi lét az abszurdítások övezetébe került. Sütő András írásai sem jelenhettek meg Romániában, a nyolcvanas években már csak Magyarországon publikált. A „sajátosság méltósága” helyett most már a kisebbségi kiszolgáltatottság elleni küzdelem lett művészetének fő iránya. Esszéiben és drámáiban egyaránt az erdélyi magyarság szétszóródása, megalázottsága, fogyatkozása lett a legfőbb írói gond. Közvetlen személyes élményei – gyermekeinek és unokáinak kényszerű elmenekülése, Magyarországra települése – is az elemi emberi jogok védelmére ösztönözték.

Nyolcvanas évekbeli művei, beadványai, interjúi, tiltakozó iratai, esszéi és drámái a romániai magyarság létének az abszurditásaival szegültek szembe. A „várakozás fehér tornya”-ból küldözte leveleit a távozottak után. A tömeges menekülés idején a „maradok, másként nem tehetek” elszántságával adott példát a helytállásra, az erdélyi magyarság önmegőrzésének igényére.

Tapasztalnia kellett azonban azt is, hogy a kisebbségi kiszolgáltatottság már az emberlét elemi értékeinek a megőrzését is veszélybe sodorta. Az erdélyi magyarság egy része ezért választotta – lelki sérülés árán is – a nyolcvanas évek elején a menekülést, exodust. De megsérültek azok is, akik magukra maradva, a jövő távlata, a nemzeti közösség megtartó ereje nélkül a szülőföldön maradást választották. Nekik a reménytelen várakozás vált a létformájukká.

Ez a kettős dráma – a menekülés és a helyben maradása – az *Advent a Hargitán* forrása. Az adventi várakozás az egész Trianon utáni kisebbségi lét metaforájává válik ebben a drámában. A kisebbségi lét jellegadó vonása Sütő András emlékezetében a jobb sors várása volt. Ezt a várakozást egészítette ki új drámái dimenzióval az erdélyi magyarság tömeges exodus. „A kettő együtt, emlék és időszerű, tragikus helyzet, indított engem arra, hogy ezt a csodálatos történetet – a várakozást, a feltámadás hitét és ezen belül az emberi örök reményt az élet és halál dolgában – ebben a drámában kifejezhetem.”

Ezt a kifejezést Sikaszó nemcsak zenei háttérrel, fenyősuhogással, a fenyőrengeteg éjjeli viharainak hangjával segítette, hanem olyan emberekkel is, akik ennek a kis „özvegyország”-nak a lakóiként valamennyien visszavártak valakit, aki elment innen Székelyföldön túli tájakra.

Az *Advent a Hargitán* (1984) egyszerre szól az erdélyi magyarság nyolcvanas évekbeli állapotáról és az emberlét legnagyobb kérdéseiről. A hetvenes évek történelmi drámái után az allegorikus népi játék és az abszurd dráma vált most Sütő András dramaturgiájának ösztönzőjévé.

Bertha Zoltán kimutatta, hogy Tamási Áron sokszínű lírai varázslata és különleges nyelvi gazdagsága formálódik újjá Sütő András drámájában. Az *Ósvigasztalás* mágikus ősiségét, a hely szelleméhez ragaszkodó fenségét, az *Énekes madár* hőseinek falakat-hegyeket mozdító szerelmét, a *Csalóka szivárvány* az egzisztenciális értelmű szerepcseréjét egyaránt emlékezetünkbe idézi az *Advent a Hargitán*.

Ablonczy László pedig a *Száz év magány* és a *Godot-ra várva* világával talált párhuzamokat az *Advent a Hargitán* dramaturgiájában.

Bódi Vencelnek a Kis Romlás és a Nagy Romlás között álló boronaháza „költői tér” Sütő András számára. „Időtlenség és elzártság – García Marquez *Száz év magányának* világát is felidézi a Hargita titokzatos világában lejátszódó színpadi ballada.”

A *Godot-ra várva* és az *Advent a Hargitán* közös vonása az ismétlődő dramaturgia: a szereplők, helyzetek azonosak a két felvonásban. „Ilyenképpen egy napnak vagy húsz esztendőnek nincs jelentősége. Amennyiben mégis van, az nem idő kérdése elsősorban.”

Sütő András művészetének más darabjai is távlatosítják az *Advent a Hargitán* világát. „Dániel és Bódi vitájában és összetartozás-érzésében a Káin és Ábel modellje is feldereng: Ábel szelídsége és alázata Bódi Vencel és Káin lázadó indulatát felismerhetjük Dánielben” (Ablonczy László).

Gábor és Réka szerelmi kapcsolatát Király Andrea a *Csongor és Tünde* történetéhez hasonlítja. Arra a különbségre is rámutat, hogy Sütő András hősei mindketten a földön szeretnék megtalálni boldogságukat, de az ő történetük nem érhet szerencsés véget.

Mindezek a jegyek azonban egy szuverén dráma világ szerves elemei Sütő András *Adventjében*. Ez a sokszínűség megmutatja az emberlét sokféle lehetőségét, fényes és árnyoldalait. A dráma atmoszféráját döntően mégis a tragikum határozza meg, hiszen a végtelen várakozásban a vidámság csak időleges és álomszerű lehet.

Értéktanúsítás és annak hatástalansága egyszerre szólal meg Bódi Vencel sorsában. Már nem tudja elfogadtatni azt az értéket – a szülőföldhöz és a nemzeti közösséghez tartozást –, amelyik az ő létének értelme. A gyermeke számára nem döntő fontosságúak azok az értékek, amelyek nélkül a szülő az életet sem tudja elképzelni. Szülőföldjét és nemzeti közösségét elhagyó lányát Bódi Vencel erőszakkal sem tudta visszatartani. Azzal csak azt érte el, hogy hiába készít minden évben karácsonyi lámpát unokájának, sem lánya, sem unokája nem jön el hozzá. Azt sem tudja, hogy fiú vagy lány az unokája.

Ezzel a bizonytalansággal a nemzetiségi közösség kerül végveszélybe. A *Perzsákban* – a hódítók akarata ellenére – a közösség még meg tudja tartani a gyermekeket, tehát a maga folytonosságát. Az *Advent a Hargitán* már arról tanúskodik, hogy most már a folytonosság törvényszerűsége is megszakad (Bertha Zoltán).

Közösség és egyén mély tragikuma ez. Az anyanyelvi közösség pusztul, fogyatkozik. Az anyanyelvi közösségét elhagyó egyén pedig megsérül. „Békésebb nyughelyet keresve elvándorolhat a madár, a kárpáti gímszarvas, szélfúttá magvainak útján még a gyökeres fa is, ám kegyes-kegyetlen szülőföldjét lélekcsontulás nélkül az ember el nem hagyhatja.”

A fiatalok elmentek, elvitte őket az „Omlás és a Tenger”. Elhagyták szülőföldjüket, majd nemzetiségüket, anyanyelvüket is.

Az öregek – Bódi Vencel és Csudalátó Dániel – visszavárják őket a Hargitára, de várakozásuk hivatásukká lett a cselekvésképtelenség állapotában.

A Nagy Romlás alatt még a kiáltásnak, a bajok néven nevezésének a jogától is meg vannak fosztva.

Az erősen lírai dráma két felvonása között húsz esztendő telik el félelemben és várakozásban. A hosszúra nyúlt adventnek azonban nincs eredménye: aki elment, vissza nem jön, a valóságos együttlét helyett az együvé tartozás emléke maradt.

Ebben a létállapotban már csak az Istenhez fordulhat Bódi Vencel. Panaszos imája a kisebbségi kiszolgáltatottság legfontosabb tényezőinek a számbavétele:

„Elviszed, Uram, rendre mind az élőket, és nagy haragodban megtetézed a büntetésünket. Nem lehetünk immár együtt a halottainkkal sem. Add vissza bár a halottainkat, Istenünk, és mi helyetted is feltámasztjuk őket a ragaszkodásunkkal. Mit teszel velünk, mit teszel? Az élőket messzire viszed, halottainkat ismeretlenségben tartod, hogy ezzel is növeld a mi magányunkat. Erdeidben meghagyod a fákat egymás mellett, és a csillagaidat sem szórod szerte, hogy ne láthassák egymást. Miért éppen a mi gyermekeinket juttatod szélfűtta bogáncsok sorsára? Miért? És ha már így jársz el mi velünk, miért nem hagyod meg nekünk a kiáltás jogát legalább? A kiáltás hangján kellene szóljunk az elveszettekhez, Te pedig a hallgatás parancsával sújtasz bennünket. Fölibénk emeled a Nagy Romlás hótornyait, hogy alattok a suttogásunk is félelmet keltsen a szívünkben. Ne mondd, ne mondd nekünk, Uram, hogy Te is egyedül vagy, mégis be szépen hallgatsz. A te hatalmad, Uram, a hallgatás. Miért téveszted azt össze a mi kényyszerűségünkkel? Szelídíts meg, Istenünk, a hótornyaidat, és add vissza nekünk a kiáltás, a segélykiáltás jogát, hogy felemelt hangon szólhassunk a mi gyermekeinkhez! Vedd el tőlünk, Uram, a hallgatás kötelességét. A némaság maga is hangosabb és vidámabb nálunknál a mi hegyeink között, ám annál sajgóbb idebent a szívben, amit nincs akibez fölemelni... Ámen.”

Ez a könyörgés hiteles és döbbenetes képet ad arról a nemzetiségi közösségről, amelyik pusztulásában még a bajait sem nevezheti meg. Ez az ima azonban mindazt megnevezi, felsorolja, amitől megfosztották a kisebbségi magyarságot, s ami nélkül emberi léte elviselhetetlenné vált. Ez az ima transzcendens vonatkozásai és archaikus jellege által is nagy hatású, mert nemzetiségi közössége elemi emberi jogaiért könyörög az Istenhez Bódi Vencel.

A két öregember – Bódi Vencel és Csudalátó Dániel – adventi várakozásába ékelődő szerelmi történet – Zetelaki Gábor és Árvai Réka példázatértékű histó-

riája. Gábornak Réka volt a nagy szerelme. Réka azonban Stég Antal szeretője lett, ezért Gábor a hóföreteges szakadékba rohant. Réka megbánta tettét, és húsz esztendőn keresztül kereste – szerelemmel és bűnéért is vezekelve – Gábort a jégvilágban. Amikor megtalálta, Gábor csodamódon életre is kelt olyan fiatalon, mint ahogyan eltűnt. Rékát azonban a húsz év megviselte. Hogy Gábor szerelmét újra elnyerje, lányával helyettesíti magát, azt hitetvén el, hogy ő fiatalodott vissza. A példázatos tragikus játék azonban már nem tudja visszaállítani az egykori édeni állapotot. Kisréka bevallja Gábornak, hogy ő nem Árvai Réka, hanem Stég Antal lánya. Gábor teljesen összezavarodik ebben a számára áttekinthetetlen helyzetben. Árvai Réka messziről jövő hangja megátkozza Gábort és önmagát is. Réka ezután öngyilkos lesz – a Nagy Romlás pedig maga alá temeti az utána rohanó Gábort is.

Réka arra tette fel az életét, hogy szerelmét megtalálja. A várakozás idejét kereséssel, cselekvéssel, vezekléssel töltötte be. A mese hagyományos dramaturgiája szerint ezért boldog egymásra találás következne, történetük befejezése azonban balladai, nem mesei.

Réka és Gábor tragédiája lényegében Bódi Vencel és lánya kapcsolatával párhuzamos. Feloldhatatlan. Végzetszerű. A darab a fájdalom és reménytelenség kimondásával katartikus hatású. Arra figyelmeztet – transzcendens elemek segítségével is –, hogy a Nagy Romlás veszedelmében a csodák sem képesek tisztán tartani a szabadságban fogant érzéseket (Ablonczy László).

Bár a tragédia ismétlődik, a darab üzenete a tragikummal szemben is az, hogy a pusztulásba, szétszóródásba nem szabad belenyugodni, várakozással is erősíteni kell a szétesett közösség újraépülését. Kisréka kérdésére a történeteket Bódi Vencel egyszerűen magyarázza meg: „Beléptél te is, lányom, az életbe. Ez történt.” A jövőre vonatkozóan pedig – a megátkozottság érzése, tudata ellenére – az egymás keresését és a várakozást jelöli meg feladatként.

A budapesti Nemzeti Színházban előadott változat alapján Ablonczy László ezt az üzenetet még nyomatékosabbá teszi: „Ám a dráma fontos képe és gondolati üzenete, hogy Bódi szerzői sugallat szerint és a színpadi megvalósításban magához öleli Kisrékát. Lánya helyett unokája lett, és együtt vannak immár a várakozásban. A kultikus játék további s az eddigi Sütő-drámáktól eltérő mozzanata, hogy kitágul a színpadi tér. A szerző utolsó instrukciója, miközben szól az ének: *„Az emberi alakok és virrasztó fények benépesítik a színpadot, s a színháztermet is.”*

Az *Advent a Hargitán* a szétszéledő, szétszóródó erdélyi magyarság balladai hangulatú siratóéneke: a népdalok, siratók, könyörgések lírai hőfoka és nyelvi gazdagsága az együvé tartozás értékét tanúsítja, a szétszóródás ellen szól az értékvesztés lírai számbavétele.

Az erdélyi magyarság pusztulásra és némaságra szorított történelmi idejében követelte a segélykiáltás jogát, tanúsította a közösségi együvé tartozás értékét. A fájdalom kimondásával: „a fiait, lányait sirató szülőföld bánatát vette számba; a Nagy Romlás lélekomlasztó veszedelmeit, a szerelmes szívnek virrasztását az örök várakozás mécsesi körül a kegyetlen Időben”.

Az *Advent a Hargitán* után írt *Álomkommandó* – az abszurd drámákkal anyagának természete szerint rokonságot tartva – a fasizmus és a nyolcvanas évekbeli romániai terror lényegi azonosságát mutatta meg. Az erőszak elleni nyílt kiállást sürgette – a győzelem reménysége nélkül is.

5.

1989 legvégén mégis megszületett a reménység az erdélyi magyarság számára is. Sütő András is azt remélhette, hogy az erdélyi magyarság is nyugodtan, emberi méltósággal élhet majd szülőföldjén. Nem így történt. Újabb tapasztalatai az abszurdítások folytatásáról tanúskodtak. A kilencvenes években befejezett két drámája a keserűség szarkasztikus humorával szól a történelemtől (*Ugató madár*) és a nyolcvanas évek romániai abszurdításairól (*Balkáni gerle*) egyaránt. Dokumentum és naplókötetei, a *Heródes napjai* és a *Szemet szóért*, döbbenetes látéletét adják annak a világnak, amelyik az abszurdoid drámák hangnemét motíválta.

Utolsó másfél évtizedének publicisztikáját egybegyűjtő kötetei (*Erdélyi változatlanságok, Létvégi hajrában*) pedig az erdélyi magyarság emberi méltóságáért, jogaiért eltökélten küzdő író lenyűgöző erkölcsi és szellemi helytállásának a dokumentumai.

Az a meggyőződés hatja át ezeket az írásokat, hogy az erdélyi magyarságnak végre meg kell teremtenie önrendelkezését, autonómiáját, hogy ne a pusztulás törvényszerűségei szerint teljesedjék be a sorsa. A történelem új körülményei között ki kell küzdenie, meg kell teremtenie – a jól működő európai kisebbségi autonómiák példáit követve – a Székelyföld önrendelkezését, autonómiáját, hogy az az egész erdélyi magyarság nemzeti fölemelkedésének alapja legyen. Ezt a célt állította minden kisebbségi magyar közösség elé: „Az anyaország és a nagyvilág támogató erejével megsegítve be kell verekednünk magunkat minden határon túli magyar régióban a teljes és valóságos önrendelkezés védelme alá. A határok feletti magyar integráció így válik metaforikus reménységből alkotmányos valósággá.” ✎

(Farkas Tamás felvétele)

A Lócsiszar teremtői: Héjja Sándor (Kolbaas Mibály) és Harag György rendező társaságában